

UDK 811.163.42'35

811.163.42'373.46

Pregledni članak

Rukopis primljen 17.X.2008.

Prihvaćen za tisak 20.IV.2009.

Tomislav Portada

Institut Ruđer Bošković

Bijenička 54, P. P. 180, HR-10002 Zagreb

tportad@irb.hr

Tomislav Stojanov

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb

tstojan@ihjj.hr

O VODORAVNIM CRTICAMA U HRVATSKOME PRAVOPISU

Načinjen je pregled nazivlja i uporabe triju vodoravnih crtica (-, – i —) u hrvatskim pravopisima i pravopisnim raspravama. U nazivlju i uporabi tih triju znakova uočene su velike proturječnosti i nedosljednosti. Posvemašnju zbrku u novije je vrijeme dodatno povećao *Hrvatski pravopis* Badurine, Markovića i Mićanovića propisujući rješenja koja znatno odstupaju od pravopisne tradicije i tipografske prakse. Navedeni su i obrazloženi praktični, pravopisni i računalnojezikoslovni argumenti protiv prihvaćanja takvih rješenja. Za znakove -, – i — predlažu se nazivi *spojnica*, *en-crtica* i *em-crtica*. Naznačena su dva moguća smjera daljnjeg razvoja pravila uporabe vodoravnih crtica. Također, upozorava se i na niz drugih pravopisnih nedosljednosti koje bi u što skorijoj budućnosti trebalo usustaviti i standardizirati.

1. Uvod

Hrvatski jezik trenutno nema jedinstvenoga i općeprihvaćenog pravopisa. Postojeći pravopisni priručnici na mnoga pitanja nude međusobno bitno različite, čak i oprečne odgovore, što često dovodi do zabuna, nesporazuma i polemika. Većina se pravopisnih rasprava iscrpljuje na relativno malom broju tema. Među najpoznatije probleme hrvatskoga pravopisa spadaju pisanje izvedenih oblika imenica na *-dac*, *-tac*, *-dak*, *-tak* i *-tka*, sastavljeno ili rastavljeno pisanje negacije izvedenih oblika glagola *htjeti*,

pisanje riječi s odrazom *jata* iza pokrivenoga *r*, pisanje pridjeva izvedenih od posuđenica na *-st* (npr. *azbestni* / *azbesni*) te pridjeva izvedenih od nekih stranih vlastitih imena (npr. *röntgenski* / *roentgenski* / *rentgenski* / *rendgenski* / *rengenski*; *Verdijev* / *Verdiev*), itd. Problem su i pravopisni znakovi u brojevima; dok jedni pravopisni priručnici dopuštaju isključivo decimalni zarez (npr. BFM 1996:125), drugi uz zarez dopuštaju i decimalnu točku (Anić—Silić 2001:90), istodobno propisujući da točka može imati i značenje vidljivog odjeljivanja znamenki u skupine od tri (Anić—Silić 2001:89), pa su tako moguće situacije u kojima nije jasno treba li broj 12.345 čitati kao »dvanaest tisuća tristo četrdeset i pet« ili kao »dvanaest cijelih i tristo četrdeset i pet tisućinki«. Neke pravopisne proturječnosti izlaze iz okvira pravopisa i ulaze u područje morfonologije, primjerice pitanje izvedenih oblika imenica muškog roda na *-io* (npr. N jd: *Antonio*, I jd: *s Antoniom* / *s Antonijem*; posvojni pridjev: *Antoniov* / *Antonijev*).¹

Popis pravopisnih nedorečenosti nipošto se ne iscrpljuje s tih nekoliko upravo spomenutih problema. Postoji čitav niz drugih pravopisnih pitanja o kojima jedva da se i raspravlja. Jedno od takvih jest pitanje nazivlja i uporabe vodoravnih crtica (–, –, —). Proturječnost postojećih pravopisnih preporuka vezanih uz uporabu spomenutih znakova uzrokuje niz poteškoća u nastavi i izdavaštvu, a neusklađenost nazivlja stvara zbrku koja praktički onemogućuje raspravu o toj temi. Ovaj je članak napisan sa željom da se skrene pozornost znanstvene i stručne javnosti na taj pravopisni problem te da se ponudi mogući put prema njegovu rješenju.

2. Općenito o vodoravnim crticama

Vodoravne crtice koje se pojavljuju ili se mogu pojaviti u (hrvatskome) tekstu možemo na temelju njihova grafičkog izgleda najprije podijeliti na one koje se otiskuju u sredini slovnog mjesta (npr. –) i one koje se otiskuju ispod ili iznad sredine slovnog mjesta (npr. _ i ^)². U ovom ćemo se članku baviti isključivo crticama iz prve skupine. U njoj možemo po duljini³ jasno razlikovati tri crtice: –, – i —. Njihovi su engleski nazivi *hyphen* (–), *en-dash* (–) i *em-dash* (—). Budući da u ovom trenutku u hrvatskom jeziku ne postoji jedinstveno i općeprihvaćeno nazivlje vodoravnih crtica, privremeno ćemo ih nazivati c_1 (–), c_2 (–) i c_3 (—).

¹ Smatramo da bi u govoru i u pismu trebalo razlikovati izvedene oblike riječi *Antonio*, *radio*, *studio* od odgovarajućih izvedenih oblika riječi *Antonije*, *radij*, *studij*.

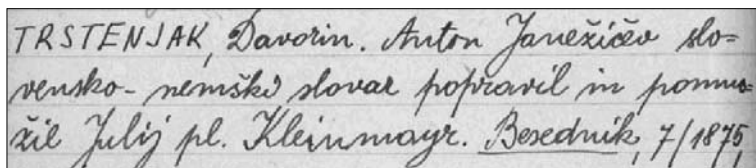
² U računalstvu je za znak _ već udomaćen naziv *podvolaka*, a prema njemu se za znak ^ može skovati naziv *nadvolaka*.

³ *Duljinu* (eng. *length*, *longitude*, srpski: *dužina*) razlikujemo od *dužine* (eng. *line segment*, srpski: *duž*).

Već na ovome mjestu bit će korisno spomenuti da unikod (eng. *Unicode*) nudi znatno veći izbor vodoravnih crtica od triju nabrojanih, međutim, razlika između tih znakova ponajprije je semantičke naravi, dok se njihov grafički izgled u mnogim fontovima najčešće podudara s jednim od triju znakova (c_1 , c_2 ili c_3) u mjeri da ih nije moguće razlikovati. Više o tome bit će riječi u zasebnom poglavlju.

Druga činjenica koju treba uvodno naglasiti vezana je uz crticu c_1 . Od vremena izuma tiska pa sve do početka XX. stoljeća tekstovi na njemačkom jeziku tiskali su se u tipografskom pismu frakturi. To je išlo toliko daleko da su se riječi iz njemačkog jezika, kad bi se pojavile u hrvatskom tekstu, otiskivale u frakturi, i obrnuto, riječi iz hrvatskoga, kad bi se pojavile u njemačkom tekstu, tiskane su običnim pismom (za razliku od ostatka teksta koji je bio tiskan u frakturi). U frakturi ne postoji znak c_1 , nego se umjesto njega upotrebljava(o) znak koji izgledom podsjeća na skraćeni i malo ukošeni znak jednakosti (engl. *double hyphen* ili *double oblique hyphen*). Taj ćemo znak u ovome članku zvati *frakturna inačica znaka c_1* . Njegov je grafički izgled: $\approx$.

U starijim se rukom pisanim tekstovima znak c_1 upotrebljavao isključivo za povezivanje riječi u polusloženice (npr. *spomen-ploča*, *hrvatsko-engleski rječnik*), dok se za prenošenje riječi u novi redak upotrebljavala frakturna inačica znaka c_1 . To se može lijepo ilustrirati slikom preuzetom iz Ivančić 2007:133:

U tiskanom se tekstu takva razlika nikad nije provodila. Unatoč tome, ona se u rukom pisanim tekstovima zadržala sve do sredine XX. stoljeća.

3. Povijesni pregled nazivljâ i uporabe vodoravnih crtica u pravopisima

Dvojezični (hrvatsko-njemački) *Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko* iz 1779. godine u svome hrvatskom dijelu razlikuje dvije vodoravne crtiце: c_1 i c_3 . Uz crticu c_1 spominje se i njezina frakturna inačica. Crticu c_1 naziva *znaménýe vèzanya*, a njezinu frakturnu inačicu *znaménýe razdvojénýa*. Njihovu uporabu tumači ovako (KN 1779:38–40):

C. Znaménýe razdvojenýa (z) sžlúfi, daže pri dveh réchiñ jednákoga izhádyanya nepíšu obodveh zádnyé sžlovke, nego szamo pri drugoj, y káse, daže sžlovka zádnyá vendar y k-onoj pervi vzéti móra: v. p. *Z-pred-y za-govorénym, dvoj-ali, vech-färb.*

D. Znaménýe vèzanya (-) pri nazf jako návadno poztávialze pri zeztavlénih réchiñ, pri sžlovah; k, v, z, kakti y vu prenásšany zarad proz-tora iz gornega povlechaja na dolnega sžlovke

koje, kakti; *Zkup-sžlošnozt, vrúcho-sžlošnozt, k-bratu, v-lovu, z-nami.*

* Vše jedno bude, ako ovo zádnyé y z- (z) budeze píszalo.

Upada u oči da se čak i u primjerima koji bi trebali ilustrirati uporabu frakturne inačice pojavljuje obična crtica c_1 ! Evo za usporedbu i njemačkog prijevoda gornjeg ulomka:

C. Das Abtheilungszeichen (z) dienet, daß bei Wörtern gleiches Ausganges nicht beyde End-sylben geschrieben, sondern bey dem letzten Worte allein, und weist, daß die Endsybte auch zu der ersten abgetheilten Sylbe soll genommen werden; z. B. *Z-pred-y, za-govorénym, dvoj-ali vech-färb.*

D. Das Bindungszeichen (-) ist uns sehr brauch-bar in den zusammengefügten Wörtern bey den Buchstaben k, v, z, wie auch bey der Tren-nung der Sylben von der obern auf die folgende Zeile; z. B. *zkup-sžlošnozt, vrúcho-sžlošnozt, k-bratu, v-lovu, z-nami.*

* Die Trennung der Wörter kann auch mit (z) angedeutet werden.

Crtica c_3 u *Kratkom navuku* naziva se *preztanye* ili *pausa*, a tumači se na sljedeći način (KN 1779:46):

5) Preztanye, iliti *Pau'á* (—) pretergne vechput czélo pocheto govorenýe *, vechput szamo za jeden hip zarad nágnutja jakoga **, ali zarad posžlusitela, daga na nekaj Zván návadnoga szad dojduchega, ali na jedno vre prejdúche nechakano mišlénýe pazlivoga vchini. ***

U *Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisa*ña Ljudevita Gaja (Gaj 1830), također dvojezičnoj (hrvatsko-njemačkoj), u hrvatskom se dijelu teksta pojavljuju dvije crtice: c_2 i c_3 . Crtica c_2 po svojim pravopisnim funkcijama posve odgovara crtici c_1 iz *Kratkog navuka*, pa je očito da se radi samo o grafičkoj inačici crtice c_1 . U prilog tome govori i činjenica da crtici c_2 u njemačkom tekstu odgovara frakturna inačica crtice c_1 . Evo karakterističnih uzo-

raka hrvatskoga (Gaj 1830:2, 6):

potrebnost jednosličnoga pravopisa oživestaje; stara *ništaria* na nikakov drugi temel nevupira se, nego na navadu malo-ktereh sla-

premitu dragu domovinu i njene sine vu dnu nutrin serdca žalost i tuguvañe zbuđava, kojega koreñe glibše je, neg da se ñegva žuhkoća i gor-kost zmeriti more. — Vidi onde slavno i krasno razcvetujuće se slovstvo (literatur.); tak se mu vu

skem naródom (kakoyi sú Taliani, Nemci ali ne-europejski Mağari,) vu jeziku vsevdil približavati se mogući postanemo. —

i njemačkog teksta (Gaj 1830:3):

meinschaftlichen Garten der Slaven-Nazion bearbeiten, wahren Genuß einer echt nationalen Herzenslust verschafft; so erregt der Rückblick auf sein theueres, geliebtes Vaterland und seine Nazion im engern Sinne, in dem Grundinnersten seines Herzens einen Kummer, der zu tiefe Wurzeln hat, als daß man seine Bitterkeit ermessen könnte. — Sieht er bei jenen allentbal-

Zanimljivo je da se crtica c_2 , kad označuje prenošenje u novi redak, uvijek priljubljuje uz riječ bez razmaka⁴, dok se u polusloženicama pojavljuje dvojako — ponegdje s razmacima, koji su nešto uži od običnih razmaka među riječima, a drugdje bez razmaka, pa nije jasno jesu li ti razmaci namjerni ili se, vjerojatnije, radi o slagarskoj pogreški.

Josip Partaš u svome *Pravopisu jezika ilirskoga* iz 1850. godine razlikuje dvije vodoravne crtice: c_1 i c_3 . Za c_1 rabi dva naziva, ovisno o pravopisnoj funkciji koju obnaša: *znak dĕljenja* i *znak sastavljenja* (Partaš 1850:30–31). Za *znak dĕljenja* uz uobičajenu (c_1) navodi i drugu, rukopisnu (frakturnu) inačicu, no ta se u čitavom pravopisu pojavljuje svega jednom:

11. Znak dĕljenja (-·) metje se na desnom kraju pisma, kad se mora na levi kraj stran reči prenesti.

12. Znak sastavljenja (-) stavlja se medju različitim rečmi na jedan pojam spadajućimi, ili dugimi sastavljenimi rečmi, koje se kao jedna reč skup nepišu, n. p. Rizvan-paša, sĕvero-iztočni.

⁴ Smatramo da je za prazno mjesto između dviju riječi naziv *razmak* (eng. *space*) prikladniji od naziva *bjelina*, koji bi više odgovarao engleskome *whiteness*, usp. Mesaroš 1971, natuknice *bjelina* i *razmak*, te Cipra–Klaić 1944:85.

Naime, u čitavom tekstu svoga pravopisa kao *znak dĕljenja* Partaš rabi isključivo c_1 , kako je vidljivo već iz nastavka teksta kod rastavljanja riječi *samoglasnikom*:

**dugimi sastavljenimi rěčmi, koje se kao jedna
rěč skup nepišu, n. p. Rizvan-paša, sěvero-iztočni.
13. Naglasak kratki (') stoji nad samoglasni-
kom, koj se ima kratko izgovoriti, kao: vāljam,
lùk (cervenec).**

Crticu c_3 Partaš naziva *znak stanke* (Partaš 1850:30).

U *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenog naziolja* Bogoslava Šuleka (Šulek 1873) pojavljuju se crtice c_1 i c_3 , a u njemačkim riječima pisanima frakturom, umjesto crtice c_1 pojavljuje se njezina frakturna inačica. Crtica c_1 obrađena je u natuknici *Hyphen*, a Šulek je naziva *vezuljka* ili *sponka*, dok je crtica c_3 obrađena u natuknici *Gedankenstrich* i naziva se *stanka* ili *pauza*.

U pravopisu Marćela Kušara (Kušar 1889) pojavljuju se također crtice c_1 i c_3 . Za crticu c_1 Kušar rabi naziv *spojnik* (Kušar 1889:73), a njezinu rukopisnu inačicu ne spominje. Vezano uz uporabu crtice c_1 , Kušar propisuje i dva pravila koja će u kasnijim pravopisima doživjeti promjene. Jedno se odnosi na zapisivanje raspona (odnosa od—do), a za što Kušar rabi crticu c_1 navodeći kao primjere *pruga Knin-Siverić* i *parnački put Rijeka-Kotor* (Kušar 1889:73). U kasnijim će se pravopisima na tom mjestu rabiti dulje crtice (c_3 ili c_2), bilo s razmacima (npr. BFM 1971:123, BFM 1996:126), bilo bez njih (npr. Boranić 1921:62). Drugo se pravilo odnosi na odjeljivanje padežnog nastavka od riječi stranog podrijetla. Kao primjeri navode se *Shakespeare-ova djela* i *u Bordeaux-u* (Kušar 1889:74). To je pravilo ubrzo napušteno (usp. npr. Boranić 1904:51–52), te se danas takav način pisanja općenito smatra pravopisnom pogreškom.

U *Hrvatskom pravopisu* Ivana Broza (Broz 1892) također se pojavljuju dvije vodoravne crtice, c_1 i c_3 . Za crticu c_3 Broz rabi naziv *crtica*, a njezinu uporabu opširno obrađuje u VII. poglavlju (Broz 1892:61–62), dok za c_1 rabi naziv *vezica* (Broz 1892:50). Za *vezicu* Broz navodi da se upotrebljava u pisanju sastavljenih riječi (*remek-djelo, slavuj-grlo, Šar-planina...*), u rastavljanju riječi na slogove, te kod prenošenja riječi u novi redak (za *redak* rabi izraz *vrsta*). I Broz također, kao i njegovi prethodnici, spominje razliku između rukopisne i tiskane inačice znaka za prenošenje riječi u novi redak; tiskara očigledno nije imala mogućnost otisnuti frakturnu inačicu crtice c_1 , pa je ona aproksimirana dvama zarezima otisnutima jedan za drugim, bez razmaka (Broz 1892:50):

uči-onica, ra-zumio . . . — Jedna se pola rastavlja od druge znakom „ (u štampanju znakom -), koji se svagda stavlja za prvom polom u istoj vrsti.

Zanimljiv je primjer slagarske pogreške u polusloženci *austro-ugarska (država)* (Broz 1892:44):

Prema 195 i 196 piše se *austro-ugarska država, riječko-karlovačka željeznica . . .*, a tako se piše i *hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada . . .*

koja je u drugom izdanju ispravljena (Broz 1893:46):

Prema 195 i 196 piše se *austro-ugarska država, riječko-karlovačka željeznica . . .*, a tako se piše i *hrvatsko-slavonsko-dalmatinsku vlada . . .*

U navedenim primjerima treba uočiti i da kod prijeloma trodjelne polusložence *hrvatsko-slavonsko-dalmatinska* na mjestu znaka c_1 novi red ne započinje znakom c_1 , a što se razlikuje od današnje pravopisne prakse (usp. npr. Anić—Silić 2001:109—110; BFM 1996:83). U nazivlju vodoravnih crtica drugo izdanje Brozova pravopisa (Broz 1893) ne donosi nikakvih novosti.

U trećem izdanju Brozova pravopisa, što ga je priredio i 1904. godine izdao Dragutin Boranić, nazivlje se mijenja: c_1 postaje *crtica* (Broz 1904:62), a c_3 postaje *stanka* (Broz 1904:73). Nazive *crtica* (za c_1) i *stanka* (za c_3) Boranić zadržava u četvrtom (Broz 1906), petom (Broz 1911) i šestom (Broz 1915) izdanju Brozova pravopisa. Isto nazivlje rabi i Milovan Gavazzi (Gavazzi 1921:26—27).

Godine 1921. Boranić izdaje vlastiti *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Boranić 1921). I u njemu se pojavljuju dvije vodoravne crtice, c_1 i c_3 , koje se i dalje nazivaju *crtica* (Boranić 1921:109) i *stanka* (Boranić 1921:101). Takvo nazivlje dalje zadržava u drugom (Boranić 1923), trećem (Boranić 1926) i četvrtom (Boranić 1928) izdanju. Činilo se da se takvo nazivlje posve ustalilo. No, ubrzo su uslijedile promjene.

Godine 1929. objavljeno je *Pravopisno uputstvo* Ministarstva prosvete (PU-1 1929). U njemu se i dalje pojavljuju dvije vodoravne crtice, c_1 i c_3 . Crtica c_1 zove se i dalje *crtica* (PU-1 1929:9), međutim, u ćirilskoj inačici *Pravopisnog uputstva*, objavljenoj u časopisu *Prosvetni glasnik*, za crticu c_1 rabi se naziv *vezica* (PU-2 1929:752). Već sljedeće godine Boranić u petom izdanju svoga pravopisa »prerađenom prema propisima Ministarstva prosvjete« mijenja nazivlje: c_1 postaje *vezica* (Boranić 1930:82), a c_3 postaje

crtica (Boranić 1930:73).

Novo nazivlje vodoravnih crtica nije se dugo zadržalo. U sljedećem, šestom izdanju promijenjena naslova (*Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, umjesto dotadašnjeg *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*), c_1 ostaje doduše *vezica* (Boranić 1934:82), ali c_3 više nije *crtica*, nego *crtā* (Boranić 1934:73). Takvo se nazivlje zadržava i u sedmom izdanju (Boranić 1937).

No ni to nije bilo duga vijeka. U osmom izdanju Boranić se vraća naslovu i nazivlju iz razdoblja prije *Pravopisnog uputstva*, pa tako c_1 (ponovno) postaje *crtica* (Boranić 1941:79), a c_3 *stanka* (Boranić 1941:73). Iste godine (1941.) Franjo Cipra, Petar Guberina i Kruno Krstić priređuju *Hrvatski pravopis* koji je iz političkih razloga bio zabranjen, te je objavljen kao pretisak tek 1998. U tom pravopisu za znak c_1 skovan je novi naziv: *spojnica* (CGK 1941:48), dok se za znak c_3 rabi naziv *crtica* (CGK 1941:51). Uporaba znaka „ (dva zareza, otisnuta jedan za drugim bez razmaka, očigledno pokušaj da se prikaže frakturna inačica crtice c_1) umjesto znaka c_1 za rastavljanje riječi na kraju retka kritizira se kao pogrešna (CGK 1941:43). Nije jasno odnosi li se to pravilo samo na tiskani, ili i na rukom pisani tekst.

Godine 1944. objavljen je *Hrvatski pravopis* Franje Cipre i Adolfa Bratoljuba Klaića (Cipra—Klaić 1944). U njemu se zadržava nazivlje *spojnica* (za c_1) i *crtica* (za c_3), s time da se kao drugi naziv za *crticu* u tekstu spominje i *stanka* (Cipra—Klaić 1944:116). Taj je pravopis značajan po tome što opširnije od drugih pravopisa opisuje uporabu vodoravnih crtica, a za *crticu* c_3 posebno razlikuje slučajeve kada je treba pisati s razmakom, a kada priljubljeno.

Nazivlje vodoravnih crtica ponovno se mijenja 1947. godine objavljivanjem devetog izdanja Boranićeva pravopisa u kojemu autor ostaje dosljedan nazivlju iz prethodnoga, osmog izdanja, pa je c_1 ponovno *crtica* (Boranić 1947:83), a c_3 *stanka* (Boranić 1947:73). Takvo nazivlje Boranić zadržava i u desetom, posljednjem izdanju svoga pravopisa (Boranić 1951).

Godine 1960. službenim pravopisom postaje »zajednički« *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, poznatiji kao *Novosadski pravopis*. U njemu se za znak c_1 propisuje naziv *crtica* (kao sinonimi se navode *vezica* i *polucrtā*), dok se za c_3 umjesto naziva *stanka* propisuje naziv *crtā* (NS 1960:171).

U priručniku *Tipografsko oblikovanje* Franje Mesaroša iz 1963. godine pojavljuju se dvije crtice. Kraća, c_1 , zove se *crtica* ili *diviz*, a dulja, koju je teško jednoznačno prepoznati kao c_2 ili c_3 jer je priručnik pisan pisaćim strojem, zove se *crtā* ili *minus* (Mesaroš 1963:75).

U *Rječniku stranih riječi, izraza i kratica* Bratoljuba Klaića (Klaić 1962)

znak c_1 obrađuje se pod natuknicom *tire* (od franc. *tiret*), a kao sinonimi navode se »*crtica*, *vezica*, *spojnica* u *pisanju* (-)«. Pod natuknicom *diviz* Klaić kaže da je to »tipografski znak odjeljivanja u tekstu (*crtica*, *zvjezdica* itd.)«, drugim riječima, Klaić smatra *diviz* širim pojmom od *crtime* (c_1), a ne sinonimom. Znak c_3 pojavljuje se u tekstu, ali se nigdje izrijekom ne imenuje. U kasnijim se izdanjima *Klaićeva rječnika* pojavljuje i natuknica *hifen*, pod kojom stoji »prvotno: spajanje dviju riječi u složenicu, a onda i *crtica* kojom se spajaju ti dijelovi složenice; *isp. tire*« (Klaić 1966).

Rikard Simeon (1969) također razlikuje dvije crtime: c_1 i c_3 . Znak c_1 obrađuje u natuknici *crtica* i za nju navodi sinonime *spojna crtica*, *spojnik*, *defis*, *polucrta* i *vezica*. *Crtica* c_1 prema Simeonu označuje: 1. spojenost dviju ili više riječi koje tvore polusloženicu, npr. bosansko-hercegovački; 2. znak rastavljanja, npr. riječi na slogove ili na sastavne dijelove, npr. raz-gleda-ti, raz-gle-da-ti; i 3. znak pri prijenosu riječi iz jednog retka u drugi. Znak c_3 Simeon obrađuje na istoj stranici u natuknici *crtca*, a kao sinonime navodi *stanka*, *pauza* i *tire* (što je u izravnoj suprotnosti s Klaićem!). Ipak, pod natuknicom *tire* navodi oba značenja: »1. *crtca*, *stanka*, *pauza* (...) i 2. *crtica*, *polucrta*, *vezica*, *spojnica* u *pisanju*«, te u nastavku »razgodak u obliku duge horizontalne crtime« (dakle c_3). Pod natuknicom *diviz* navodi isto što i Klaić.

Nazivoslovna zbrka doseže svoj vrhunac u *Grafičkoj enciklopediji* Franje Mesaroša (Mesaroš 1971). Pod natuknicom *Znak interpunkcije* nabraja ju se *crtica* i *diviz* kao nazivi za dva različita interpunkcijska znaka: »Razlikujemo: (...), tačku-zarez, *diviz*, *crticu*, *uskličnik*, (...)«. Međutim, u natuknici *diviz*, u kojoj obrađuje znak c_1 , kao pravi sinonim navodi naziv *crtica*, a u natuknici *crtica* upućuje na *diviz*. Znak c_3 Mesaroš obrađuje na dva mjesta: pod natuknicom *minus* (gdje kao sinonime navodi *znak oduzimanja* i *znak stanke*) i pod natuknicom *znak stanke*, gdje navodi sinonime *crtca* i *minus*. Pod natuknicom *crtca*, kao francuski naziv navodi riječ *tiret*, koju Klaić, podsjetimo se, u prilagođenom obliku *tire* smatra nazivom za znak c_1 . Mesaroš ima i natuknicu *minus*, *lijevan na polučetverac*. Pod tim nazivom podrazumijeva znak c_2 (-), a za njega kaže da se upotrebljava kao znak stanke. S obzirom da u čitavom tekstu enciklopedije za znak stanke upotrebljava isključivo c_3 , time je vjerojatno htio reći da se umjesto u to doba uobičajenog c_3 kao znak stanke može uporabiti i c_2 .

Hrvatski pravopis Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Mogušā iz 1971. godine (BFM 1971) doživio je sudbinu prethodnoga »pravopisa trojice« — bio je iz političkih razloga zabranjen, a pretiskan je u Londonu 1972. godine. U njemu je zadržano nazivlje vodoravnih crtica iz do tada važećega *Novosadskog pravopisa* — c_1 je *crtica*, c_3 je *crtca*, a c_2 se uopće ne spominje

(kao, uostalom, niti u jednom od prethodnih pravopisa, uz iznimku Gajevog, u kojemu se c_2 pojavljuje umjesto c_1).

Franjo Mesaroš u svom *Tipografskom priručniku* iz 1985. godine ponovno je nedosljedan — za znak c_1 rabi nazive »crtica (diviz)« (Mesaroš 1985:90); na istoj stranici znak c_3 zove se »crta (minus)«, da bi na drugom mjestu c_3 postao »crtica (minus)« (Mesaroš 1985:90). Dodatni je problem što je priručnik pisan tipografskim pismom u kojemu je duljina c_3 nešto kraća od uobičajene, pa nije odmah posve jasno radi li se o c_3 ili o c_2 .

Osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, istodobno s uvođenjem računalna u tiskarstvo, u tiskanim se tekstovima sve češće znak c_3 (—) zamjenjuje znakom c_2 (–). U pojedinim se tiskanim publikacijama c_2 upotrebljava samo kao znak za raspon i piše se bez razmaka, dok se kao rečenični znak i dalje upotrebljava c_3 (s razmacima), međutim, ubrzo znak c_3 posve nestaje iz uporabe. Znakovi c_2 i c_3 tretiraju se kao dva grafički različita oblika istoga znaka (slično kao što se primjerice i navodnici pojavljuju u različitim oblicima). U skladu s time, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića kao dulju crticu rabi znak c_2 , a ne više c_3 , kako je to u svim dotadašnjim pravopisima bilo uobičajeno. Što se nazivlja vodoravnih crtica tiče, Anić i Silić ostaju vjerni rješenjima iz *Novosadskog pravopisa* i *Londonca*: c_1 je *crtica* (Anić—Silić 1986:64), a c_2 (koji je zamijenio c_3) zove se *crta* (Anić—Silić 1986:59). Anić i Silić u svome pravopisu kao poseban znak spominju i *dvostruku crticu* (Anić—Silić 1986:66). Ona se, prema autorima, u rukom pisanu tekstu može umjesto obične crtiće (znaka c_1) upotrijebiti za prenošenje dijela riječi u novi redak. Za razliku od svojih prethodnika, koji su taj znak prikazivali dvama zarecima („), za prikazivanje rukopisne inačice znaka c_1 autori su se poslužili znakom jednakosti (=). Poglavlje o *dvostrukoj crtici*, koje sadrži svega dvije točke, zadržalo se i u posljednjem, prerađenom izdanju naslovljenom *Pravopis hrvatskoga jezika* (Anić—Silić 2001:82).

U Anićevu *Rječniku hrvatskog jezika* (Anić 1994) zabilježen je još jedan naziv za crticu c_2 : *povlaka*. Pod natuknicom *povlaka* Anić kao sinonim navodi *crta*. Vladimir Brodnjak (Brodnjak 1993) riječ *povlaka* smatra srbizmom i kao hrvatske zamjene nudi »crtica, tire (–)«, što pokazuje da riječi *crtica* i *tire* smatra nazivima za znak c_2 .

U drugom izdanju *Hrvatskoga pravopisa* Babića, Finke i Moguša autori nisu ostali dosljedni svom nazivlju iz *Londonca*, pa se tako, ponovno, mijenja nazivlje vodoravnih crtica. Znak c_1 sada postaje *spojnica* (BFM 1994:123 i 138), a c_2 (koji je, činilo se, u potpunosti istisnuo c_3) postaje *crtica* (BFM 1994:120 i 137). Takvo je nazivlje zadržano i u svim kasnijim izdanjima

pravopisa Babića, Finke i Moguša (BFM 1995, BFM 1996, BFM 2000, BFM 2002, BFM 2003, BFM 2004, BFM 2006), a također i u *Hrvatskom školskom pravopisu* Babića, Hamove i Moguša (BHM 2005).

Sredinom 2007. godine iz tiska izlazi dugo najavljivani *Hrvatski pravopis* Lade Badurine, Ivana Markovića i Krešimira Mićanovića poznat kao *Matičin pravopis* (BMM 2007). Taj pravopis u području nazivlja i uporabe vodoravnih crtica donosi korjenite promjene, o čemu će više riječi biti u zasebnom poglavlju.

4. Pregled dosadašnjih rasprava o vodoravnim crticama

U članku naslovljenom *Brozovo pravopisno nazivlje* Marko Lukenda i Mile Mamić (Lukenda–Mamić 1992) iznose, između ostaloga, i letimičan povijesni pregled nazivlja vodoravnih crtica u nekoliko odabranih hrvatskih jezičnih priručnika. Pozivajući se na Simeona, iznose tezu da treba razlikovati *stanku* (= pauza, predah) od *znaka stanke*.⁵ U tabličnom prikazu pismenih znakova i njihovih naziva u hrvatskim pravopisima (Lukenda–Mamić 1992:48) potkrala im se pogreška: naime, za znakove c_3 i c_1 Broz 1892. ne rabi nazive *stanka* i *crtica*, kako stoji u tablici, nego *crtica* i *vezica*. Sastavljajući tablicu ne smatraju potrebnim razlikovati znakove c_3 i c_2 (tj. imaju po jedan redak za znakove c_3 i c_1 , ali ne i za c_2), budući da c_3 tretiraju tek kao grafičku inačicu znaka c_2 . Zalažu se da se u budućim pravopisima c_1 zove *spojnica*, a drugi znak (c_3 , odnosno c_2) *crtica* (Lukenda–Mamić 1992:44).

U rubrici *Vjesnikov jezični savjetnik* Alemko Gluhak objavljuje članak naslovljen *Sačuvajmo crtu!* (Gluhak 1994). U članku iznosi kratki pregled pravopisnih pravila vezanih uz uporabu vodoravnih crtica pozivajući se na pravopis Cipre i Klaića (Cipra–Klaić 1944), te upozorava na česte pravopisne pogreške koje uočava u praksi. Pišući o vodoravnim crticama u računalnim programima za obradu teksta, na jednom mjestu iznosi neobičnu i nedovoljno jasnu tvrdnju: »Za rastavljanje riječi na kraju retka obično se upotrebljava crtica koja je pridružena tipki (tilda, 126). U nekim je programima ta crtica za rastavljanje kraća od obične crtice (što je naslijeđe iz starijeg izdavaštva), kako bi desni rub stranice izgledao manje zupčast.« Ovdje nam nedostaje Gluhakovo pojašnjenje odnosa *tilde* (~) i vodoravne crtice, kao što nam je nejasna tvrdnja da je »u nekim (...) programima ta crtica za rastavljanje kraća od obične crtice«. Ako se pod »običnom crticom« misli na c_1 , onda je pitanje postoji li uopće »crtica kraća od obične crtice«. S obzirom da se poziva na »starije izdavaštvo«, možda je mislio na

---

⁵ O razlikovanju tih dihotomija više će riječi biti u zasebnom poglavlju.

frakturnu inačicu crtice c_1 . Zanimarimo li činjenicu da njezin izgled više podsjeća na ukošeni znak jednakosti nego na crticu, ona doista jest nešto kraća od obične crtice c_1 . No, ni takvo objašnjenje ne zadovoljava. Naime, pregledom tiskanih knjiga iz XVIII. i XIX. stoljeća nismo naišli na dio teksta u kojemu bi se kao znak za rastavljanje riječi na kraju retka upotrebljavao znak različit od znaka za sastavljanje riječi u polusloženice. Ta su dva znaka u tisku grafički uvijek identična, a razlika se provodila isključivo u rukom pisanim tekstovima.

U časopisu *Matica*, u rubrici *Govorimo hrvatski*, Sanja Vulić objavljuje članak naslovljen *Crtica nije spojnica* (Vulić 1996). U članku naglašava važnost razlikovanja crtice od spojnice, a njihovu pravilnu uporabu ilustrira nizom primjera. Upozorava da razlika u duljini između crtice i spojnice grafijski nije uvijek dovoljno zamjetljiva, pa da stoga dolazi do nespo razuma i poistovjeđivanja crtice i spojnice. Paradoksalno, u čitavom se tekstu članka i u svim primjerima pojavljuje samo i jedino znak c_1 , s time da u primjerima ima i očitih tipografskih pogrešaka. Autorica predlaže da bi se crtica, za razliku od spojnice, od susjednih riječi uvijek odjeljivala razmacima. Na više mjesta u članku autorica kao sinonim za riječ *razmak* rabi riječ *stanka*, što je neobično, tim više što u istom članku rabi obje riječi i u njihovu uobičajenom značenju.

Lada Badurina u knjizi *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja* (1996) daje, između ostaloga, i pregled uporabe pojedinih znakova u hrvatskim pravopisima. Osvrćući se na neujednačenost nazivlja, Badurina piše: »pitanje imenovanja pravopisnih znakova nije pravopisno pitanje, ali jest pitanje važno za pravopis«, i u bilješci: »valja se odlučiti za pojedine termine i biti dosljedan u njihovoj uporabi« (Badurina 1996:102). Vezano uz nazive za vodoravne crtice, upozorava na »nestabilnost i nedosljednost u uporabi tih termina« (Badurina 1996:104). Odlučuje se za nazive *crtica* (za c_1) i *crtā* (za c_2) opravdavajući takav izbor »relativnom ustaljenošću obaju naziva« (Badurina 1996:104). U tabličnom pregledu pravopisnog nazivlja obuhvaća osam hrvatskih pravopisa, a znakove c_2 i c_3 obrađuje kao da je riječ o istome znaku.

U časopisu *Suvremena lingvistika* Branko Erdeljāc objavljuje osvrt naslovljen *Lektorsko–korektorski (sic!, op. naša) pogled na oračunalnjivanje (kompijutorizaciju) tiskarstva* (Erdeljāc 1997). U njemu opisuje teškoće na koje nailazi kao lektor i korektor otkad su u tiskarstvo uvedena računala. Evo preslike dijela u kojemu raspravlja o vodoravnim crticama (Erdeljāc 1997:425):

a treba da piše: H-, R-, O-, V-, P-, T-, Kw, Ch-, "wy-, "wm-, "mw-. Nekad je pravopis razlikovao crtu i crticu (danas su to crtica i spojница). Umjesto toga računala su nam donijela crturinu, crtu i crticu. Npr. treba da piše ovako:

crno-
-bijeli film.

Na većini računala ne možete uopće dobiti crticu na početku retka ili eventualno dobijete crtu:

crno-
—bijeli film.

Ako baš inzistiram na crtici na početku (jer ne postoji crnobijela boja), pri konačnom oblikovanju teksta riječ bijelo nije više na početku retka i sad piše crno- -bijeli film!

Gledajući u taj ulomak teksta i imajući pritom na umu činjenicu da časopis *Suvremena lingvistika* u korekturi primjenjuje vlastitu, neobičnu konvenciju u uporabi znakova c_1 , c_2 i c_3 , o čemu će više riječi biti nešto kasnije, nameće nam se pitanje: jesu li u Erdeljčevu članku vodoravne crtice otisnute točno onako kako je autor htio da budu otisnute?

Alemko Gluhak u listu *Hrvatsko slovo* objavljuje članak naslovljen *Crtica o crti i crtici* (Gluhak 2001). U tom se članku pojavljuju dvije vodoravne crtice (a ne jedna kao u članku Sanje Vulić): crtica c_1 , koju naziva *kratka crtica*, i već pomalo zaboravljena crtica c_3 , koju naziva *duga crta*. Pozivajući se na pravopisnu tradiciju i tiskarsku praksu, Gluhak se zalaže da bi se »duga crta«, kad označuje stanku, pisala s razmacima (koje zove *bjelina-ma*, usp. našu bilješku 4), a kad označuje raspon, priljubljeno (bez razmaka). U dijelu u kojemu opisuje čemu služi »kratka crtica« kaže: »kratka crtica služi za spajanje, kao na primjer *hrvatsko-slovenska granica, crveno-bijele kocke*. Ista se kratka crtica upotrebljava i za rastavljanje riječi na kraju retka, no za to rastavljanje može se upotrebljavati i nešto kraća«. Šteta što ni ovdje Gluhak nije dao presliku tekstova gdje je naišao na crticu-rastavnicu koja je »nešto kraća od kratke crtice« (dakle, kraća od c_1), te što ju nije primijenio u svome tekstu.

U nastavku članka Gluhak upozorava:

»Zbog niske razine pismenosti mnogi danas uopće ne razlikuju crtu od crtice i taj se nemar dosta proširio.«

Svoj odabir znaka c_3 umjesto tada već uobičajenijeg c_2 obrazlaže ovako:

»Zanimljivo je da ima ljudi koji za dugu crtu kakva je u ovom članku, vele

da im je preduga, da im je zbog toga čak i ružna, da to nikada nisu vidjeli; to sam čuo i od nekih koji se na ovaj ili onaj način bave pravopisom, i to upravo tim raznim znakovima. (...) ali da tko tvrdi da nešto nije dobro zato što to dosad nije vidio, to je neozbiljno, tim više što i sigurno jest vidio: u svojim školskim udžbenicima, u priručnicima, enciklopedijama, u beletrističkim izdanjima... Ako takva duga crta nije smetala ni hrvatskim pisateljima i tiskarima ni hrvatskim čitateljima kroz cijelo XX. stoljeće, ako (...) nije smetala ni u XIX. stoljeću (a ni prije) — kako to da bi neki danas tako rado odustali od nje?«

U odlomku s podnaslovom *Kako su se zvale duga crta i kratka crtica*, Gluhak donosi kratki povijesni pregled nazivlja vodoravnih crtica. Tu mu se, međutim, potkralo nekoliko pogrešaka. Vjerojatno zaveden pogrešnim podacima iz članka Lukende i Mamića (Lukenda—Mamić 1992), Gluhak navodi da se »duga crta« (tj. c_3) u razdoblju od 1892. do 1930. zvala *stanka* (a zapravo se u prva dva izdanja Brozova pravopisa zvala *crtica*, a tek od 1904. *stanka*), te da se »kratka crtica« od 1892. do 1930. zvala *crtica* (a zapravo se zvala *vezica*, a tek od 1904. *crtica*).

U članku Tomislava Portade i Vladimira Stilinovića naslovljenom *Što treba znati o hrvatskoj kemijskoj nomenklaturi?* (Portada—Stilinović 2007) raspravlja se i o vodoravnim crticama u kontekstu kemijske nomenklature⁶. Autori upozoravaju na neujednačenost hrvatskoga nazivlja znakova c_1 i c_2 , te se za potrebe članka odlučuju za nazive *spojnica* (za c_1), te »*crtica* ili *minus*, ovisno o kontekstu« (za c_2). Na primjeru kemijskog imena *fenil-acetat* upozoravaju na česte pravopisne pogreške na koje nailaze prilikom korekture tekstova kemijske tematike, kao što su: pisanje polusloženica kao da se radi o pravim složenicama (*fenilacetat*), čime se u konkretnom primjeru mijenja značenje, zatim pisanje polusloženica kao da se radi o apozicijskim sintagmama (*fenil acetat*), ubacivanje suvišnih razmaka ispred i(li) iza spojnice (npr. *fenil - acetat*), zamjena spojnice crticom (*fenil-acetat*), te pisanje spojnice na mjestima gdje treba doći znak minus (Portada—Stilinović 2007:211—212).

5. Vodoravne crtice u *Matičinu pravopisu*

Matičin pravopis (BMM 2007) u području vodoravnih crtica donosi velike promjene. Kao znak za dulju vodoravnu crticu vraća u uporabu znak c_3 koji se u hrvatskim pravopisima zadnji put pojavio u *Londoncu*. Taj se znak u *Matičinu pravopisu* zove *crtica* (BMM 2007:73 i 96). Nadalje, suprot-

---

⁶ O razlici između nomenklature (imenja) i terminologije (nazivlja) vidi u Mihaljević 1991 i Portada—Stilinović 2007:209—210.

no svekolikoj pravopisnoj tradiciji i tipografskoj praksi, ne samo hrvatskoga, nego i drugih europskih jezika, *Matičin pravopis* kao znak za kraću vodoravnu crticu propisuje c_2 u svim slučajevima osim kod prenošenja riječi u novi redak (tada dopušta crticu c_1). Znak c_2 *Matičin pravopis* u tekstu naziva *crtica*, ali i *spojnica* u naslovu poglavlja »Crtica (spojnica)« (BMM 2007:98). Znak c_1 tumači ovako: »Crtica kojom se riječ rastavlja na kraju retka u tiskanome je tekstu obično kraća od crtice koja se piše između dijelova složenice« (BMM 2007:100). Međutim, u primjerima pravopis nije dosljedan. Na jednome su mjestu (BMM 2007:100) obje »crtice« (radi se o crticama c_2), suprotno pravilu, jednake duljine:

džez-	kolor-	hrvatsko-	društveno-
-glazba	-monitor	-engleski	-humanistički

Na drugome su pak mjestu (BMM 2007:309) otisnute dvije različite vodoravne crtice (c_1 na kraju retka i c_2 na početku sljedećega), kako to traži pravilo:

rak-	alfa-	strpljen-	dan-	Brlić-	slatko-
-rana	-mužjak	-spašen	-dva	-Mažuranić	-kiseli umak

Evo i preslike ulomka teksta iz *Matičina pravopisa* za ilustraciju uporabe vodoravnih crtica za kakvu se zalaže (BMM 2007:47):

Znakovi nerečenične granice — zarez, točka–zarez, crta i crte, dvotočka, zagrade — pišu se bilo između istovrsnih dijelova rečeničnog ustrojstva jednostavne

Ovdje treba spomenuti da se takva neobična uporaba vodoravnih crtica prije objavljivanja *Matičina pravopisa* mogla vidjeti jedino zadnjih godina u časopisu *Suvremena lingvistika*, no ni tamo nije provedena u svim člancima, a niti posve dosljedno.

U drugom izdanju *Matičina pravopisa* (BMM 2008) nema nikakvih promjena vezano za vodoravne crtice u odnosu na prvo (BMM 2007).

6. Rasprava

Tri su čimbenika koja znatno otežavaju snalaženje u raspravama o vodoravnim crticama u hrvatskom pravopisu: postojanje frakturne inačice crtice c_1 , neusklađenost u nazivlju, te neujednačenost u uporabi znakova c_1 , c_2 i c_3 .

Frakturna inačica crtice c_1 ne spada u skupinu vodoravnih crtica; ona naime nije ni vodoravna (nego je ukošena), a nije ni crtica (jer se radi o

dvjema crticama). Iz tiska je počela nestajati još u doba prvih hrvatskih pravopisa zajedno s nestajanjem tipografskog pisma frakture, dok se u rukom pisanim tekstovima održala sve do sredine XX. stoljeća, pa se zato po inerciji spominje čak i u nekima od najnovijih pravopisnih priručnika (npr. u Anić—Silić 2001), što smatramo svojevrsnim anakronizmom.

Iz povijesnog je pregleda nazivlja vodoravnih crtica odmah uočljivo da u tom području vlada posvemašnja zbrka. U našem smo istraživanju kao nazive za znakove c_1 , c_2 i c_3 pronašli potvrde za sljedeće riječi i sintagme: *crtica*, *crtica*, *defis*, *diviz*, *duga crta*, *hifen* (*hyphen*, *ifen*), *kratka crtica*, *minus*, *minus lijevan na polučetverac*, *pauza* (*pausa*, *paufa*), *polucrta*, *povlaka*, *preztanye*, *spojna crtica*, *spojnica*, *spojnik*, *sponka*, *stanka*, *tire* (*tiret*), *vezica*, *vezuljka*, *znak dijeljenja* (*znak dĕljenja*), *znak oduzimanja*, *znak sastavljanja* (*znak sastavljenja*), *znak stanke* i *znaménye vèzanya*. Gotovo svaka od njih javlja se kao naziv za dva, ponekad čak i za sva tri različita znaka, a uz to neki od tih naziva imaju i značenja nevezana uz pravopisne znakove. Naišli smo na mnogo primjera gdje isti autori u raznim izdanjima svoga pravopisa mijenjaju nazivlje, tj. nisu dosljedni samima sebi. Posebno problematičnom držimo praksu da se za nove nazive predlažu riječi već zauzete kao nazivi za drugi pojam. Tako, primjerice, Boranić za znak c_1 najprije rabi naziv *crtica*, zatim *vezica*, pa opet *crtica*, za znak c_3 *stanka*, potom *crtica*, pa *crtica*, pa opet *stanka*; Babić, Finka i Moguš naziv *crtica* rabe najprije (u *Londoncu*) za c_1 , a poslije im *crtica* znači c_2 . Ima i slučajeva da je autor nedosljedan unutar korica jedne te iste knjige ili članka; primjerice, Mesaroš u *Grafičkoj enciklopediji* na jednom mjestu riječi *crtica* i *diviz* tretira kao nazive za dva različita interpunkcijska znaka, a na drugome kao sinonime, a Sanja Vulčić riječ *stanka* u istom članku rabi jednom kao sinonim za *predah*, a drugi puta kao sinonim za *razmak*.

Riječ *stanka* u svakodnevnom govoru znači pauza, predah, odmor, pa bi bilo dobro pokušati je izbjeći kao naziv za pravopisni znak. Slično tome, osnovno značenje riječi *crtica* jest trag što ga sredstvo za pisanje ostavlja na površini, potez, linija (usp. Anić 1994). Neki od naziva posve su zastarjeli i imaju tek povijesno značenje (npr. *spojnik*, *sponka*, *vezica*, *vezuljka*). Uzevši sve te čimbenike u obzir, predlažemo da se ubuduće za znak c_1 (–) rabi naziv *spojnica*, za znak c_2 (–) *en-crtica* (prema engleskome *en-dash*), a za znak c_3 (–) *em-crtica* (prema engleskome *em-dash*).

Naziv *spojnica* jedan je od dvaju najčešćih naziva koji se danas upotrebljava za znak c_1 . Jedini donekle opravdani prigovor koji bi se mogao uputiti takvu izboru jest taj da se naziv *spojnica* u *Matičinom pravopisu* rabi kao naziv za c_2 , no uzevši u obzir da se on tamo pojavljuje tek u zagradama kao drugi naziv, zatim da se ni u jednom drugom pravopisu osim *Matiči-*

nog ne pojavljuje kao naziv za znak različit od c_1 , te konačno da zapravo osim tog naziva praktički i nemamo drugog izbora (naziv *crtica* je višeznačan!), odabir riječi *spojnica* kao naziva za c_1 čini se posve logičnim.

Nazivi *en-crtica* i *em-crtica*, skovani prema engleskom uzoru, do sada se nisu pojavljivali u hrvatskim pravopisima, te kao takvi nisu opterećeni višeznačnošću. Uzevši u obzir očiglednu vezu s ustaljenim engleskim nazivima, mogućnost zabune ili nesporazuma oko značenja tih dvaju naziva, čak i onima koji ih prvi puta čuju, praktički ne postoji. Jedini mogući prigovor koji vidimo tim dvama nazivima tiče se njihova slična izgovora (u govoru se lako prečuje razlika između riječi *en-crtica* i *em-crtica*). Naziv *crtica*, može se, dakako, i dalje upotrebljavati kao općeniti naziv za bilo koju od crtica.

Također, trebat će predvidjeti i nazive za znakove koji su grafički gotovo identični spojnicama, *en-crtici* ili *em-crtici*, ali imaju značenjsku posebitost (tj. posebne kodove u unikuodu, v. sljedeće poglavlje) i svoje posebne nazive u engleskom jeziku (*hyphen-minus*, *minus-sign*, *non-breaking hyphen*, *soft hyphen*, *optional hyphen*, *horizontal bar*...).

Zbrka u uporabi spojnice, *en-crtice* i *em-crtice* zapravo i nije tolika količom se možda na prvi pogled čini, pod uvjetom da iz razmatranja izostavimo *Matičin pravopis*. U tom slučaju možemo uočiti niz pravilnosti:

1. Svi hrvatski pravopisi objavljeni prije *Matičina*, bez ijedne iznimke, razlikuju *dviije* vodoravne crtice: kraću i dulju.
2. Svi hrvatski pravopisi objavljeni prije *Matičina*, uz jednu jedinu iznimku (Gaj 1830), kao znak za kraću crticu upotrebljavaju spojnicu (Gajev pravopis kao znak za kraću crticu upotrebljava *en-crticu*).
3. U svim hrvatskim pravopisima, izuzev *Matičina*, znak koji se rabi za povezivanje riječi u polusloženicama jednak je znaku koji služi za prenošenje dijela riječi u novi redak.
4. U svim hrvatskim pravopisima do uključivo 1971. godine, kao znak za dulju crticu rabi se *em-crtica*, dok se u svim hrvatskim pravopisima objavljenima nakon 1971., izuzev *Matičina*, kao znak za dulju crticu rabi znak *en-crtica*.
5. Ni u jednom hrvatskom pravopisu prije *Matičina* za znak c_2 (*en-crtica*) nije bio upotrijebljen naziv *spojnica*, čak ni u zgradama.
6. Što se nazivlja vodoravnih crtica tiče, ograničimo li se na razdoblje od zadnjih sedamdesetak godina, možemo, uz rijetka odstupanja, ipak jasno pratiti dva modela. Prema jednom, koji je zastupljen u

Novosadskom pravopisu (NS 1960), *Londoncu* (BFM 1971), pravopisima Anića i Silića, te prijedlogu Lade Badurine (Badurina 1996), znak c_1 (–) zove se *crtica*, a dulja crtica, bilo da je riječ o c_2 (–) ili o c_3 (—), zove se *crtā*.⁷ Prema drugom modelu, zastupljenom u pravopisima Cipre i Klaića (1941), Cipre, Guberine i Krstića (1944), svim izdanjima pravopisa Babića, Finke i Moguša osim *Londonca*, *Hrvatskom školskom pravopisu* (BHM 1994) te prijedlogu Lukende i Mamića (Lukenda, Mamić 1992), znak c_1 zove se *spojnica*, a dulja vodoravna crtica, bilo da je riječ o c_2 ili o c_3 , zove se *crtica*. Naš je prijedlog na tragu drugog modela: on za znak c_1 prihvaća naziv *spojnica*, dok u slučaju znakova c_2 i c_3 razlikuje *en-crticu* od *em-crtice*.

Opis promjena što ih donosi *Matičin pravopis* u područje nazivlja i uporabe vodoravnih crtica može se kratko sažeti u jednoj rečenici: *Matičin pravopis* odstupa od svih šest upravo nabrojanih točaka. Taj prilično radikalna zaokret *Matičina pravopisa* u pitanju crtičnih razgodaka neobična je, a može bitno i isključivo hrvatska posebnost, bez potvrde u pravopisima drugih europskih jezika.⁸ Primjerice, novi slovenski pravopis (SP 1990), za razliku od starijega (SP 1962), doduše razlikuje sve tri vodoravne crtice (spojnicu naziva *vezaj*, en-crticu *krajši pomišljaj*, a em-crticu *daljši pomišljaj*), no ni on ne pravi razliku između znaka za rastavljanje riječi na kraju retka i znaka za povezivanje riječi u polusloženice — za oba slučaja propisuje uporabu spojnice.

Koji su razlozi za takav zaokret *Matičina pravopisa* od dosadašnje pravopisne prakse? Može se pretpostaviti da se u pravopis htjelo unijeti »crticu kraću od obične crtice«, pa se, uvidjevši da takva crtica ne postoji, »kratkim crticom« proglasilo c_2 kako bi se time znak c_1 oslobodio za spomenu tu »crticu kraću od obične crtice«. Time se, između ostaloga, otežava posao lektorima i korektorima, koji će, žele li se držati pravila što ih *Matičin pravopis* propisuje, imati puno muke oko ispravljanja vodoravnih crtica u tekstovima autora naviklih na pisanje po dosadašnjim pravopisnim pravilima.

U *Uvodu* smo naveli primjer broja 12.345 koji se zbog proturječnosti pravopisnih pravila može tumačiti na dva načina. Nakon izlaska *Matičina pra-*

---

⁷ Takvo se nazivlje sve do danas održalo i u pravopisu bosanskoga (Halilović 1996) i srpskog jezika (PJP 1994).

⁸ U članku Tomislava Stojanova *Računalna metodologija izradbe pravopisa i pravopisnoslovna načela* (u pripremi) ističe se upravo suprotna tendencija u metodologiji pisanja pravopisa: pravopisi na razini razgodaka i formalnih konstrukcija (npr., pisanje adresa, nadnevakā, brojeva, telefonskih brojeva, itd.) moraju težiti uniformnosti i standardnosti.

vopisa tom primjeru možemo pridružiti i primjer sintagme »Horvat–Kovačeva hipoteza« koju bi prema dosadašnjoj pravopisnoj i tipografskoj praksi trebalo tumačiti kao »hipoteza čiji se autori prezivaju Horvat i Kovač«, dok bi se prema *Matičinu pravopisu* ona trebala tumačiti kao »hipoteza čiji se autor preziva Horvat-Kovač« (tj. Horvat–Kovač, da budemo posve dosljedni *Matičinu pravopisu*), usp. (BMM 2007:97). Naime, dvostruko prezime Horvat-Kovač trebalo bi prema *Matičinu pravopisu* pisati Horvat–Kovač, a odnos privremene ili povremene združenosti dviju osoba, Horvata i Kovača, što se do sada moglo pisati Horvat–Kovač ili Horvat–Kovač, prema *Matičinu pravopisu* pisao bi se isključivo na drugi način: Horvat–Kovač.

Ukratko, rješenje što ga predlaže *Matičin pravopis* smatramo neprihvatljivim. Po našem mišljenju pravila o uporabi vodoravnih crtica u hrvatskome pravopisu trebala bi se razvijati u jednome od dva moguća smjera. Prvi se temelji na pretpostavci da su za izražavanje svih pravopisnih funkcija koje su se do sada izražavale vodoravnim crticama dovoljna dva znaka, kraća i dulja crtica. Kraća crtica nužno je spojnica (-). Ona služi za povezivanje riječi u polusloženice, za prenošenje dijela riječi u novi redak, itd. Pišćevu stilu treba prepustiti koju će od preostalih dviju crtica što mu stoji na raspolaganju (en-crtica i em-crtica) upotrijebiti kao dulju crticu, pazeci da u svojoj odluci bude dosljedan, vodeći pritom računa da je en-crtica stilski neutralnija, ali i da je em-crtica zbog svoje duljine čitatelju razlikovnija u odnosu na spojnicu.

Drugi se smjer razvoja uporabe vodoravnih crtica temelji na načelu da treba iskoristiti sva tri znaka. I u tom slučaju smatramo da spojnica treba služiti ne samo za prenošenje dijela riječi u novi redak, nego i za povezivanje riječi u polusloženicama (npr. spomen-ploča) i dvostrukim prezimenima (Brlić-Mažuranić), a razliku treba načiniti u području dulje crtica. Konkretno, en-crtica otisnuta bez razmaka služila bi za izražavanje raspona, odnosa od–do (cesta Zagreb–Ivanić-Grad), suprotnosti (utakmica Dinamo–Hajduk) i privremenih sveza (Anić–Silićev pravopis), dok bi em-crtica služila kao rečenični znak za navode, veće stanke itd., te bi se uvijek trebala od teksta odjeljivati razmakom. Takvo se rješenje, iako (još) nije propisano nijednim hrvatskim pravopisom, povremeno znade vidjeti u novijim tiskanim publikacijama na hrvatskom jeziku.

Valja na kraju reći da smo u našem istraživanju težište stavili na nazivlje vodoravnih crtica, a uporabe smo se dotakli tek koliko je bilo nužno. No, i to je bilo dovoljno da uočimo niz nelogičnosti i nedosljednosti čija će detaljna raščlamba zahtijevati još dosta posla. Trebat će, primjerice, riješiti pitanje ostavljanja ili neostavljanja razmaka između duljih crtica (en-crti-

ce i em-crtice) i susjednoga teksta. Ipak, najveće smo nedosljednosti uočili u području sastavljenoga, polusastavljenoga i rastavljenog pisanja dvosložnih (i višesložnih) sintagmi. Čini se da problem nije toliko u samim pravilima, koliko u njihovoj primjeni. O nedosljednostima koje postoje u tom području dovoljno svjedoči nekoliko primjera odabranih iz šest novijih pravopisa (vidi tablicu na stranici 116.). Ne ulazeći u detaljniju analizu, treba ipak naglasiti da ni ovdje autori u rješenjima što ih predlažu nisu dosljedni čak ni samima sebi. Potreba daljnjeg rada na standardizaciji hrvatskog pravopisa više je nego očigledna.

7. Računalnojezikoslovni osvrt na vodoravne crtice

U ovom se poglavlju, među ostalim, želi istaknuti važnost razlikovanja aspekta izgleda (eng. *layout*) od aspekta sadržaja (eng. *content*) u pravopisu, a naznaku o tome (u kontekstu vodoravnih crtica) imali su Simeon (Simeon 1969, natuknica *crtica*) te Lukenda i Mamić (Lukenda—Mamić 1992:44). Riječ je jednostavno o činjenici da se pravopisi ne bave fontovima (tj. izgledom), već (pravopisnim) sadržajem. Izgled pojedinog znaka tiče se grafičarâ, tipografâ, dizajnerâ i stilistâ. Njihov je zadatak da kod oblikovanja (dizajniranja) izgleda znaka vode računa o tome da izgled ostane dovoljno prepoznatljiv da se može povezati sa sadržajem. Pravopis se bavi isključivo opisom pravopisnih mjesta na kojima se taj znak upotrebljava. Unikod, ključni ISO-v standard suvremenog doba, bavi se digitalizacijom ljudskih znakova (eng. *character*)⁹ u pismima (eng. *script*), te ga se ne bi smjelo izostaviti prigodom pisanja pravopisnih pravila o crticama. Drugim riječima, predstavljajući vodoravne crtice pravopisi bi svakako trebali navesti i njihov sadržaj: unikodni kôd u šesnaestičnom (heksadecimalnom) brojanom zapisu; tako je kôd za spojnicu (c_1) U+002D (on jedini ide u skup osnovnih ASCII-znakova, zove se u engleskome *hyphen-minus*, i njega dobivamo svaki put kada na tipkovnici pritisnemo tipku za crticu)¹⁰, za en-crticu (c_2) U+2013, a za em-crticu (c_3) U+2014.

---

⁹ Ovaj termin trebalo bi jednoznačnije prevesti. *Character* je najmanja jedinica pisanja jezika koja ima semantičku vrijednost.

¹⁰ Tipka koja se na hrvatskoj tipkovnici nalazi prva slijeva od desnog *SHIFTA* ima identični kôd kao i ona na numeričkom, desnom dijelu tipkovnice. To smatramo propustom pri dizajniranju današnjih tipkovnica — crtica na numeričkom dijelu tipkovnice predstavlja znak oduzimanja (pored su i znakovi zbrajanja, množenja, dijeljenja...), te bismo za nju trebali imati kôd znaka oduzimanja U+2212 (eng. *minus sign*). (Uočljiva je i razlika u izgledu kada se usporede znakovi zbrajanja i oduzimanja sa znakovima c_1 , c_2 i c_3 ; primjer iz *Times New Romana*: +, -, ·, ×, ÷). Taj je propust razlogom zašto se U+002D zove *hyphen-minus*, a ne samo *hyphen* (unikod je nastao bitno poslije u odnosu na prve tipkovnice). Objašnjenje postojanja *hyphena* i *minus signa* u

Opisujući *sadržaje* svih grafema, unikod ne razlikuje samo tri vrste vodoravnih crtica, već ih navodi devet¹¹. Nakon nabiranja prikazujemo njihov izgled.

1. *soft hyphen* (U+00AD)
2. *hyphen-minus* (U+002D)
3. *hyphen* (U+2010)
4. *non-breaking hyphen* (U+2011)
5. *figure dash* (U+2012)
6. *en-dash* (U+2013)
7. *em-dash* (U+2014)
8. *horizontal bar* (U+2015)
9. *minus sign* (U+2212)

Valja napomenuti da je ovo uvećani prikaz pismena u fontu *Sans Serif* u XML-uređivaču *Oxygen*, kao i da nemaju svi fontovi znakovni prikaz za sve navedene kodove (npr. znakovito je da popularni fontovi *Times New Roman* i *Cambria* uopće ne prikazuju treći, četvrti i peti, odnosno četvrti i peti grafem). Znak *non-breaking hyphen* ima službu »neprelamajuće spojnice« — na mjestu gdje se nalazi ne može (ne smije) doći do prijeloma riječi u novi redak.

Vezano za *soft hyphen*, njegovo ubacivanje neće prelomiti riječ, već će programu za obradu teksta dati podatak gdje se riječ može prelomiti dođe li do potrebe za time. Znak *soft hyphen* ima istu službu kao i *optional hyphen* koji se rabi u uređivačima teksta poput *Worda* i *Writera* (isto je što i *discretionary hyphen* u grafičkim uređivačima), međutim, ima važnih razlika u funkcionalnosti na koje treba misliti. Ta će se problematika ovdje samo spomenuti: prigodom ubacivanja znaka *optional hyphen* u *Wordu* uz pomoć opcije *INSERT SPECIAL CHARACTER*, znak koji se prikazuje na ekra-

jednoj tipki (U+002D) leži u povijesnim, tehničko-anakronim razlozima, kao i u potrebi za uskladivošću (kompatibilnošću). Danas se preporučuje da se znak *hyphen-minus* prestane rabiti, i da se umjesto njega počnu rabiti »pravi« znakovi *hyphena* (U+2010) i *minus signa* (U+2212). Znak *minus sign* danas je sve više prihvaćen, iako na tipkovnici nema svoju tipku (doduše, događa se da ga miješaju s *en-dashom*). Za razliku od *minus signa*, *hyphen* nije prihvaćen, te se umjesto njega još uvijek rabi gotovo isključivo *hyphen-minus*, slično kao što do danas nije prihvaćena ni uporaba kôdova za hrvatske dvoslovke dž (U+01C6), lj (U+01C9) i nj (U+01CC).

¹¹ Ima i više, ali bismo suviše ušli u tehničke detalje razlikovanja razgodaka i simbola (eng. *punctuation* i *symbol*), odnosno ulazili u ostvaraje crtica koje ne koristimo u hrvatskome jeziku i u latinici. Opširnije o toj temi može se naći u Korpela 2007.

nu nije očekivani unikodni *soft hyphen* s kôdom U+00AD, već obična *funkcija* koja *Wordu* ukazuje na ponašanje znaka prigodom prijeloma retka. To je moguće dokazati izvozom teksta u druge formate (unikodni TXT, HTML i XML), gdje na mjestu *optional hyphena* ili stoji grafem $\neg$ s posve drugim kôdom (U+00AC; u slučaju formata TXT) ili ga uopće nema (u slučaju formata HTML i XML). Kada se pak u *Wordu* utipka znak *soft hyphena* (U+00AD), on je vidljiv kao obična spojnica (*hyphen-minus*, U+002D), iako bismo očekivali funkciju *optional hyphena*.

Spomenimo i da unikod na kodnom mjestu U+30A0 predviđa mjesto za *double oblique hyphen*, frakturnu inačicu spojnice, za slučaj da bi je unutar istog fonta trebalo funkcionalno (semantički) razlikovati od obične spojnice, no većina fontova nema grafem za navedeni kôd, što pokazuje da se takva potreba ne pojavljuje u praksi.

Vezano za temu razlikovanja izgleda i sadržaja s kojom smo započeli ovo poglavlje, valja istaknuti kritiku *Matičina pravopisa* da je izborom fontova i tipografskim rješenjima, barem što se vodoravnih crtica tiče, prilično zbunio svoje korisnike. Naime, nespretno izabranom kombinacijom serifnog fonta za navođenje pravilâ i neserifnog fonta za navođenje primjerâ, vodoravne crtice iz pravilâ prilično se razlikuju od onih iz primjerâ (riječ je, dakako, o istom znaku) (BMM 2007:74):

Crtama se — jače i izražajnije nego zarezima ili zagradama — omeđuju u rečenicu uklopljeni dijelovi:

Najpoznatije afričke vrste — lavovi, slonovi i gorile, među ostalima — privlače novac turista, ali se često s poljodjelicima bore za zemlju, vodu i hranu.

Civilizacija će prevladati — dosad uvijek jest — no konačne pobjede u »ratu s terorizmom« ne može biti, on će se, u ovom ili onom obliku, nastaviti sve dok na Zemlji bude sukoba.

Nasuprot crkvi stoji prastara katnica od tesanog kamena, oduvijek bez krova — ne pamte ga ni najstariji — koju bi iseljenici o svom trošku željeli pretvoriti u zavičajni muzej.

To što je voda svugdje oko nas — u tlu što je upija, u oblacima što lebde i u našim stanicama — ne umanjuje njezinu vrijednost.

Nadalje, pravopis u pravilu (BMM 2007:96) jasno navodi da se crte ne odvajaju razmacima (»bjelinama«), međutim, udaljenost crtice i susjednih grafema u neserifnom fontu tolika je da imamo osjećaj kao da su korišteni *polurazmaci* ili spacioniranje fonta.

CRTA

137. Crtom se kao pravopisnim znakom označavaju različiti tipovi odnosa među dijelovima njome povezanim, i tada se ni s lijeve ni s desne strane ne odvaja bjelinama

a) odnos »od—do« ili »do« (vremenski, prostorni, količinski i sl.):

RADNO VRIJEME: ponedjeljak—petak 8:00—20:00

listopad 2003—ožujak 2005.

Miroslav Krleža (1893—1981)

vidi str. 28—62

Ponovite vježbu 5—10 puta!

svezak I (A—O)

autocesta Rijeka—Zagreb

trajekt Prizna—Žigljen

brzobrodna linija Rijeka—Rab—Novalja

let Pula—Zagreb—London

Još je bolji primjer na sljedećoj 97. stranici gdje je zabuna o širini razmaka još očitija, kao da se radi o pogreški: i u gornjem primjeru s »crtom«, tj. em-crticom, i u donjem s »crticom«, tj. en-crticom, prema pravilu *Matičina pravopisa* nema razmaka, iako je razlika uočljiva.

b) odnos privremene ili povremene združenosti:

Newton—Leibnizova formula, Sapir—Whorfova hipoteza,
Mercuri—Cancani—Siebergova ljestvica

Od toga treba razlikovati crticom povezane dijelove složenih prezimena (v. i § 141):

Ivana Brilić-Mažuranić, Čičin-Šain, Gudelić-Velaga

Dodajmo i to da je lošim tipografskim izborom naserifnog fonta za navođenje primjerâ otežano razlikovanje en-crtice od em-crtice.

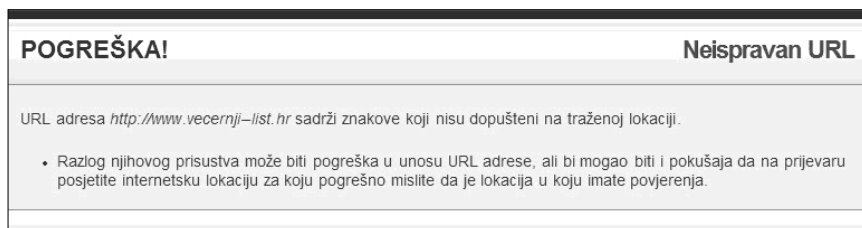
Pored naglašavanja važnosti prihvaćanja unikoda u pisanju pravopisnih pravila, istaknuli bismo jedan praktičan računalnojezikoslovni savjet za buduće pravopisce: budući da en-crtice i em-crtice nema na hrvatskoj tipkovnici, korisniku se može pomoći naputkom kako do njih doći olakšavajući mu time računalno pisanje. Pravopisni bi priručnik, kao primjerice *Matičin pravopis* sa svojim *Dodatkom* (BMM 2007:637—662), mogao pokušati olakšati računalno pisanje vodoravnih crtica navodeći načine kako se one mogu jednostavno i brzo unijeti uporabom odgovarajućih tipkovničkih kratica, kodova za brzi unos, pa do rada s izbornikom ubacivanja posebnih simbola, automatskog ispravljanja, itd.

Osviještenost o potrebi daljnjeg usvajanja posebitosti prirodnih jezika u računalnu tehnologiju, katkada je, nažalost, preniska, čak i među računalnim jezikoslovcima. Tako je, primjerice, neobično da vrlo korištene apli-

kacije ne omogućuju izravan unos duljih vodoravnih crtica (osim one najkraće, *askijeuskog hyphen-minusa*), barem u nekom obliku opcije ubacivanja znakova iz tablice posebnih grafema, automatskog ispravljanja ili slično. Najraširenije aplikacije za rad s e-poštom (*Mozillin Thunderbird* i *Outlook Express*)¹², prebirci (eng. *browsers*) u kojima se računalno unosi tekst na servisima kao što su *webmail* (primanje i slanje e-pošte), društvene mrežne stranice (*Facebook*, itd.), blogovi, forumi, te dalje programi za *chat*, imaju ili ograničeno i neintuitivno, ili posve onemogućeno ubacivanje duljih vodoravnih crtica.¹³

Jedan od računalnojezikoslovnih problema vezanih uz vodoravne crtice jest i njihovo strojno prepoznavanje; strojni prepoznavачи rukopisa i programi za optičko prepoznavanje znakova (OCR) imaju dosta problema s međusobnim razlikovanjem pojedinih vodoravnih crtica.

Vezano za uporabu vodoravnih crtica u *Matičinu pravopisu*, moramo istaknuti i ozbiljan propust koji se tiče pisanja internetskih adresa. Nabrajajući gdje sve treba pisati »crticu« (tj. en-crticu), *Matičin pravopis* navodi i da je ona »sastavni dio nekih internetskih (mrežnih) adresa, odnosno adresa elektroničke pošte«, ilustrirajući to pravilo primjerima *www.zagreb-airport.hr*; *zajc@hnk-zajc.hr* (BMM 2007:100), *www.vecernji-list.hr* (BMM 2007:113). To je posve krivo navođenje jer en-crtica uopće nije u standardnom skupu DNS-podržanih znakova. Drugim riječima, URL-adrese ne podržavaju unikat. Internetska adresa dnevnika *Večernjeg lista* koja se u primjeru navodi — ne vodi nikamo, kako pokazuje preslika poruke iz prebircika Opera 9.23, a takvu će pogrešku, naravno, dojaviti i svaki drugi prebircik:

Jedini je mogući način zapisa internetskih adresa s pomoću znaka c_1 (U+002D): *www.zagreb-airport.hr*, *zajc@hnk-zajc.hr* te *www.vecernji-list.hr*¹⁴.

¹² Jedinu iznimku tu predstavlja *Outlook* iz paketa *MS Office*.

¹³ Navedimo i da u Microsoftovu *Notepadu*, softveru za male bilješke koji čini sastavni dio operativnog sustava, također nije moguće izravno dobiti taj znak. U svim takvim situacijama dulje se vodoravne crtice mogu dobiti jedino posredno, otvaranjem nove aplikacije te kopiranjem znaka iz nje.

¹⁴ Šteta je što navedena adresa ne može, zbog tehničkih ograničenja, glasiti *www.vecernji-list.hr*. Inicijativa za unikatne URL-ove postoji, pa se treba nadati da će u sko-

8. Zaključak

Kroz hrvatsku pravopisnu tradiciju i tipografsku praksu isprepliću se različiti, međusobno proturječni modeli nazivlja i uporabe vodoravnih crtica. Posvemašnjoj zbrci koja danas postoji u tom području znatno je pridonio *Matičin pravopis* (BMM 2007). No, i bez njegova doprinosa zbrka bi bila dovoljna da bi za njeno raščišćavanje trebalo uložiti dosta truda. Ovim smo člankom upozorili na taj, po našem mišljenju nedovoljno prepoznat, pravopisni problem. Načinili smo pregled svih, ili barem većine činjenica i argumenata koje će trebati imati na umu kod rješavanja spomenutog problema, pa stoga smatramo da ovaj članak može postati dobrim polazištem za buduće rasprave. Nadovezujući se na jedan od dvaju najčešće primjenjivanih modela u nazivlju vodoravnih crtica, koji ih dijeli na spojnicu i crticu, predložili smo novo, preciznije nazivlje (spojnica, en-crtica i em-crtica). Uz to, naznačili smo dva moguća smjera buduće standardizacije uporabe vodoravnih crtica.

Smatramo da bi pravopis na razini interpunkcije trebao biti uniformniji i konzervativniji. Zaključujemo da je uvođenje netipkovničkog znaka en-crtice (–) na mjestu gdje se tradicionalno rabi spojnica (-), za što se zalaže *Matičin pravopis*, zbog svojih brojnih praktičnih i računalnojezikoslovnih nedostataka, neprihvatljivo.

U skladu s razlikovanjem pravopisnog izgleda od sadržaja, smatramo da bi pravopisi pri definiranju svakoga pojedinog razgovora trebali navesti i njegov unikodni kôd.

---

roj budućnosti takvi URL-ovi i zaživjeti.

Tablica:

Nedosljednosti i proturječnosti u preporukama za sastavljenost, polusastavljeno i rastavljeno pisanje pojedinih dvočlanih sintagmi u šest novijih hrvatskih pravopisa. Treba uočiti da se u posljednjem stupcu pojavljuje en-crtica na mjestima gdje se u preostalim stupcima pojavljuje spojnica.

BFM 1971.	Anić—Silić 1986.	BFM 1996.	Anić—Silić 2001.	BHM 2005.	BMM 2007.
amper-sat	ampersat	amper-sat	amper-sat	ampersat	
baščaršija	baš-čaršija	Baščaršija	baš-čaršija		baš-čaršija
	brutodohodak		brutodohodak		bruto dohodak
	brutežina	brutežina	brutežina	bruto-težina	
dalaj-lama	dalajlama	dalaj-lama	dalaj-lama	dalaj-lama	dalaj lama
dumdum-metak		dum-dum-metak		dumdum-metak	dumdum-metak
	gala-ručak	gala ručak	gala-ručak	gala ručak	gala ručak
general-pukovnik	generalpukovnik	general pukovnik	generalpukovnik	general pukovnik	general-pukovnik
Herceg-Novi	Herceg-Novi	Herceg Novi	Herceg-Novi	Herceg Novi	
Ivanić-Grad	Ivanić-Grad	Ivanić Grad	Ivanić-Grad	Ivanić Grad	
Kaštel-Stari		Kaštel Stari	Kaštel Stari	Kaštel Stari	
kino-predstava		kinopredstava		kinopredstava	kinopredstava
nalivpero	naliv-pero	nalivpero	nalivpero	nalivpero	nalivpero
neto-težina	netotežina	neto-težina	netotežina	neto-težina	neto težina
radio-aparat		radioapar	radioapar	radioapar	radioapar
radio-televizija	radiotelevizija	radiotelevizija	radio-televizija	radiotelevizija	radio-televizija
Radio-Zagreb	Radio Zagreb	Radio Zagreb	Radio Zagreb	Radio Zagreb	
soda bikarbona		soda bikarbona	soda-bikarbona	soda bikarbona	soda-bikarbona
solo-pjevanje		solo pjevanje	solo-pjevanje	solo pjevanje	solo-pjevanje
spomendan		spomendan	spomen-dan		spomen-dan
tonfilm	tonfilm	tonfilm	tonfilm	ton-film	ton-film
ton-kino	tonkino	tonkino	tonkino		ton-kino
žiro-račun	žiroračun	žiroračun	žiroračun	žiro-račun	žiro-račun

Literatura

- Anić, Vladimir. 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir, Josip Silić. 1986. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada »Liber« — Školska knjiga.
- Anić, Vladimir, Josip Silić. 2001. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber, Školska knjiga
- BFM: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš. 1971. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: neobjavljeno. Pretisak: Zagreb 1990.
- BFM: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš. 1994. *Hrvatski pravopis*, drugo dotjerano izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- BFM: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš. 1995. *Hrvatski pravopis*, treće izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- BFM: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš. 1996. *Hrvatski pravopis*, četvrto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- BFM: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš. 2000. *Hrvatski pravopis*, peto prerađeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- BFM: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš. 2002. *Hrvatski pravopis*, šesto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- BFM: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš. 2003. *Hrvatski pravopis*, sedmo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- BFM: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš. 2004. *Hrvatski pravopis*, osmo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- BFM: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš. 2007. *Hrvatski pravopis*, deveto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- BHM: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš. 2005. *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Badurina, Lada. 1996. *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- BMM: Lada Badurina, Ivan Marković, Krešimir Mićanović. 2007. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BMM: Lada Badurina, Ivan Marković, Krešimir Mićanović. 2008. *Hrvatski pravopis*, drugo izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
- Boranić, Dragutin. 1921. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.
- Boranić, Dragutin. 1923. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, drugo nepromijenjeno izdanje. Zagreb.
- Boranić, Dragutin. 1926. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, treće izdanje. Zagreb: Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora.
- Boranić, Dragutin. 1928. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, četvrto izdanje. Zagreb: Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora.

- Boranić, Dragutin. 1930. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, peto izdanje, prerađeno prema propisima Ministarstva prosvjete. Zagreb.
- Boranić, Dragutin. 1934. *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, šesto izdanje, prerađeno prema propisima Ministarstva prosvjete. Zagreb.
- Boranić, Dragutin. 1937. *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, sedmo izdanje, prema propisima Ministarstva prosvjete. Zagreb.
- Boranić, Dragutin. 1941. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, osmo izdanje, prema propisima Ministarstva prosvjete. Zagreb.
- Boranić, Dragutin. 1947. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, deveto, prerađeno izdanje. Zagreb.
- Boranić, Dragutin. 1951. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, deseto izdanje, prema propisima Ministarstva prosvjete. Zagreb: Školska knjiga.
- Brodnjak, Vladimir. 1993. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, III. nepromijenjeno izdanje. Zagreb: Školske novine.
- Broz, Ivan. 1892. *Hrvatski pravopis*. Zagreb.
- Broz, Ivan. 1893. *Hrvatski pravopis*. Zagreb.
- Broz, Ivan. 1904. *Hrvatski pravopis* (priredio D. Boranić), treće prerađeno izdanje. Zagreb.
- Broz, Ivan. 1906. *Hrvatski pravopis* (priredio D. Boranić), četvrto (nepromijenjeno) izdanje. Zagreb.
- Broz, Ivan. 1911. *Hrvatski pravopis* (priredio D. Boranić), peto izdanje. Zagreb.
- Broz, Ivan. 1915. *Hrvatski pravopis* (priredio D. Boranić), šesto izdanje. Zagreb.
- CGK: Franjo Cipra, Petar Guberina, Kruno Krstić. 1941. *Hrvatski pravopis*. Zagreb, neobjavljeno. Pretisak: Zagreb 1998.
- Cipra, Franjo, Adolf Bratoljub Klaić. 1944. *Hrvatski pravopis*. Zagreb, 1944. Pretisak: Zagreb 1992.
- Erdeljac, Branko. 1997. Lektorsko–korektorski pogled na oračunalnjivanje (kompjutorizaciju) tiskarstva. *Suvremena lingvistika*, 43/44, Zagreb, 423–430.
- Gaj, Ljudevit. 1830. *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña*. Budim.
- Gavazzi, Milovan. 1921. *Pravopisni rječnik s pravopisnim pravilima*. Zagreb: St. Kugli.
- Gluhak, Alemko. 1994. Sačuvajmo crtu!, *Vjesnik*, 10. lipnja, Zagreb, 14.
- Gluhak Alemko. 2001. Crtica o crti i crtici. *Hrvatsko slovo*, 24. kolovoza, Zagreb, 13.
- Halilović, Senahid. 1996. *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo: KDB Preporod.

- Korpela, Jukka »Yucca«. 2007. *Dashes and hyphens*, <http://www.cs.tut.fi/~jkorpela/dashes.html>
- Kušar, Marćel. 1889. *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*. Dubrovnik.
- Ivančić, Jasna. 2007. Katalog retrospektivne bibliografije članaka Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža: ustroj i povijest nastanka. *Studia lexicographica*, 1, Zagreb, 129–150.
- Klaić, Bratoljub. 1962. *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, treće izdanje. Zagreb: Zora.
- Klaić, Bratoljub. 1966. *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, četvrto izdanje. Zagreb: Zora.
- KN: *Kratki navuk za pravopiszanye horvatszko za pòtrebnost nàrodnih skol (Einleitung zur croatischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Kroatien)*. 1779. Ofen (Budim). Pretisak: Zagreb 2003.
- KP-1: *Koriensko pisanje* (sastavio A. B. Klaić). 1942. Zagreb: Hrvatski državni ured za jezik.
- KP-2: *Koriensko pisanje* (sastavio A. B. Klaić), drugo izdanje. 1942. Zagreb: Hrvatski državni ured za jezik.
- Lukenda, Marko, Mile Mamić. 1992. Brozovo pravopisno nazivlje, *Jezik*, 40 Zagreb, 41–49.
- Mesaroš, Franjo. 1963. *Tipografsko oblikovanje*. Zagreb: Grafički centar, Viša grafička škola u Zagrebu.
- Mesaroš, Franjo. 1971. *Grafička enciklopedija*. Zagreb: Tehnička knjiga.
- Mesaroš, Franjo. 1985. *Tipografski priručnik*. Zagreb: Grafički obrazovni centar.
- Mihaljević, Milica. 1991. O značenjima riječi nomenklatura. *Jezik*, 38 (3), Zagreb, 65–70.
- NS: Pravopisna komisija: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*. 1960. Zagreb — Novi Sad: Matica hrvatska — Matica srpska.
- Partaš, Josip. 1850. *Pravopis Jezika ilirskoga*. Zagreb: tiskom bratje Županah. Pretisak: Zagreb 2002.
- PJP: Mitar Pešikan, Jovan Jerković, Mato Pižurica. 1994. *Pravopis srpskoga jezika*. Beograd: Matica srpska.
- Portada, Tomislav, Vladimir Stilinović. 2007. Što treba znati o hrvatskoj kemijskoj nomenklaturi? *Kemija u industriji*, 56 (4), Zagreb, 209–215.
- PU-1: *Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S. H. S. s kratkim tumačenjem i objašnjenjem*. Zagreb.
- PU-2: *Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S. H. S. s kratkim tumačenjem i objašnjenjem*. Prosветni glasnik, službeni or-

- gan Ministarstva prosvete god. XLV, br. 9, 747–771.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. I. (A–O), II. (P–Ž). Zagreb: Matica hrvatska.
- SP: *Slovenski pravopis*. 1962. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Državna založba Slovenije.
- SP: *Slovenski pravopis*. I. *Pravila* 1990. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Državna založba Slovenije.
- Stojanov, Tomislav (u pripremi). *Računalna metodologija izradbe pravopisa i pravopisoslovna načela*.
- Šulek, Bogoslav. 1874. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*. I (A–N), II. (O–Ž). Zagreb. Pretisak: Zagreb: Globus 1990.
- Vulić, Sanja. 1996. Crtica nije spojnica, *Matica*, 1, Zagreb, 41.

On Horizontal Dashes in Croatian Orthography

Abstract

This paper is a review on terminology and usage of three horizontal dashes (·, – and —) in Croatian orthographies and orthographic papers. Considerable contradictions and inconsistencies have been spotted in both terminology and practical use of horizontal dashes. The new Croatian Orthography, recently published by Matrix Croatica and written by Badurina, Marković and Mićanović, contributed even more to the confusion by prescribing solutions that deviate significantly from orthographic tradition and typographic practice. Practical, orthographic, and computational linguistic arguments have been stated and elaborated against these solutions. The authors propose terms *spojnica*, *en-crtica* and *em-crtica* for characters ·, – and —. Two possible directions in the development of orthographic rules and usage have been pointed out. The authors have also drawn attention to some other inconsistencies in orthography which should be systematized and standardized.

Ključne riječi: spojnica, crtica, en-crtica, em-crtica, pravopis, pravopisno nazivlje, unikod

Key words: hyphen, dash, en-dash, em-dash, orthography, orthographic terminology, Unicode